

ЗАСНАВАЛЬНІКІ АЙЧЫННАЙ МУЗЕЯЛОГІІ І АРХЕАЛОГІІ

Прадмова

Тышкевічы з'яўляліся прадстаўнікамі магнацкага роду ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI–XX стст. Яны былі ўладальнікамі вялікіх маёнткаў у Беларусі, Украіне і Літве, займалі высокія дзяржаўныя і вайсковыя пасады ў Вялікім княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай. Іх радавод пачаўся ад Каленіка Мішкавіча, якому вялікі князь Свідрыгайла падараваў у XV ст. Буркаўцы, Мігеявічы, Хадарковічы і Ейковічы ў Жытомірскім павеце, а таксама сёлы Астаф'ева, Вальковічы, Дэмадковічы, Вішчы і Кусопічы ў Оўруцкім павеце. Каленік Мішкавіч атрымаў таксама значны маёнтак Чарталесы, дзе пазней быў пабудаваны г. Бярдзічаў, які знаходзіўся ва ўладанні Тышкевічаў. З цягам часу колькасць маёнткаў у прадстаўнікоў гэтага роду павялічылася.

Непасрэдна род Тышкевічаў вядзецца ад трэцяга сына Каленіка Мішкавіча Тышкі (Цімафея). Графскую галіну роду Тышкевічаў, графаў «на Лагойску і Бярдзічаве» распачаў сын Тышкі Васіль. Каля 1517 г. ён першы раз ажаніўся з дачкой князя Сямёна Аляксандравіча Чартарыйскага, уладальніка Лагойска і навакольных зямель, – Аляксандрай. Другі раз Васіль браў шлюб з Настассяй Сапоцкай. Пасля смерці сваёй першай жонкі ён атрымаў палову маёнтка Лагойск, а другую – купіў у сястры жонкі – Соф'і. З 1531 г. Лагойск становіцца галоўнай рэзідэнцыяй Тышкевічаў у Беларусі. Васіль, як і іншыя прадстаўнікі роду Тышкевічаў, пачынаў сваю службовую кар'еру з прыдворнай службы ў вялікага князя ВКЛ і караля польскага Жыгімонта I Старога. Ён займаўся дыпламатычнай дзейнасцю: ездзіў з пасольствамі ў Крымскае ханства і Маскву, у 1546 г. вызначаў дзяржаўную мяжу паміж Польшчай і Вялікім княствам Літоўскім. У 1569 г. атрымаў ад Жыгімонта II Аўгуста для сябе і сваіх нашчадкаў тытул графа «На Лагойску і Бярдзічаве». Ад Васіля Тышкевіча паходзіць разгалінаванне патомства роду графаў Тышкевічаў [9].

З-за велічыні і значнасці сваіх маёнткаў да Люблінскай уніі 1569 г. Тышкевічы пастаянна засядалі ў соймах Вялікага княства Літоўскага. У XIX ст. графы Тышкевічы становяцца ўладальнікамі Біржанскай ардынацыі ў Жамойці. У пачатку XX ст. Тышкевічы валодалі маёнткамі ў Мінскай, Віленскай, Ковенскай і Кіеўскай губернях. Роду Тышкевічаў у розны час на тэрыторыі Беларусі належалі Валожын, Маладзечна, Доры, Косіна, Астрашыцкі Гарадок. Шмат славутых людзей даў беларускай зямлі род Тышкевічаў: сярод іх былі эканамісты, архітэктары, мемуарысты, інжынеры, музыкі. Самы прыкметны след у духоўным жыцці беларускага народа пакінула лагойская лінія Тышкевічаў, а найперш браты Канстанцін і Яўстафій, якія сваімі сістэматычнымі даследаваннямі помнікі старасветчыны заклалі асновы беларускай навуковай археалогіі, музеезнаўства, краязнаўства, этнаграфіі [12].

Бацька навукоўцаў Пій Тышкевіч пражыў вялікае жыццё, вёў сямейную хроніку, цікавіўся старажытнасцямі, дапамагаў сынам у археалагічных раскопках. У знак прызнання заслуг у стогадовым узросце ён быў абраны ганаровым членам Віленскай археалагічнай камісіі. Атрымаўшы добрае хатняе выхаванне і скончыўшы Мінскую школу, ён прысвяціў сябе гаспадарчай дзейнасці і ўмацаванню эканамічнай рэнтабельнасці графства. Шмат увагі надаваў і культурнаму жыццю: істотна папоўніў хатнюю мастацкую галерэю, бібліятэку, арганізоўваў камерныя канцэрты ў маёнтку. На беразе Гайны, на месцы былога замка, Пій Тышкевіч збудаваў двухпавярховы палац (разбураны ў Вялікую Айчынную вайну). Маці Аўгуста (з дому Плятэраў памерла на 48-м годзе жыцця ў 1834 г.) была высокаадукаванай жанчынай, паклонніцай навук. Яна сабрала вялікую калекцыю дакументаў, унікальных рукапісаў, кніг, карцін, старажытных прадметаў і інш.

Паводле слоў пісьменніка і краязнаўца П. Шпілеўскага, у Лагойску захоўвалася багатая калекцыя, у якой налічвалася 1140 адзінак манет і медалёў. Гонарам сямейнага музея з'яўляліся два мініяцюрныя партрэты легендарнага караля Стэфана Баторыя. Былі тут і старадаўнія рукапісы, гістарычныя карты, пачэснае месца сярод астатніх прадметаў займаў крыж, падараваны ў 1514 г. польскім каралём Жыгімонтам I Старым касцёлу ў мястэчку Гайна. Акрамя

гэтага госці маглі пабачыць старадаўнія кальчугі, латы, шчыты, бердышы, коп'і, мячы. З пашанай тут прымалі Плятэраў, Ржэвусцкіх, Слізеняў, Дадэркаў, Кастравіцкіх, Ходзькаў, Прушынскіх, Яленскіх і прадстаўнікоў іншых знакамітых родаў [9].

Род Тышкевічаў існаваў амаль на працягу 500 год, і за гэты час змянілася 14 яго пакаленняў. Існаванне роду Тышкевічаў спынілася ў 1912 г. пасля смерці Юзафа Тышкевіча, які не пакінуў пасля сябе нашчадкаў [15, с. 552].

Такім чынам, Канстанцін і Яўстафій Тышкевічы з'яўляюцца прадстаўнікамі беларускай лініі графскага роду Тышкевічаў, багатага знакамітымі і ўплывовымі людзьмі ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, якія валодалі велізарнымі маёнткамі і аказалі значнае ўздзеянне на палітычнае і культурнае жыццё нашай краіны. Дзякуючы Пію Тышкевічу, ім з дзяцінства была прывіта цікавасць да прадметаў мінулага, як крыніц па гісторыі і культуры бацькаўшчыны, а хатняя атмасфера як нельга лепш адпавядала выхаванню ў іх пачуцця павагі да скарбаў агульначалавечай культуры.

1. Археалагічныя даследаванні братоў Тышкевічаў

Канстанцін Тышкевіч нарадзіўся 5(17).2.1806 г. Вучыўся ў Полацкім езуіцкім і Забэльскім дамініканскім калегіумах, Віленскім універсітэце. Пасля яго заканчэння ў 1828 г. пераехаў у Варшаву, дзе да 1836 г. працаваў у Міністэрстве фінансаў Царства Польскага. Затым вярнуўся ў Лагойск і прысвяціў сябе вывучэнню краю.

Малодшы брат Канстанціна Яўстафій нарадзіўся 6(18). 4.1814. У 1824 г. паступіў у Віленскую гімназію, але неўзабаве перавёўся ў Мінскую гімназію, якую скончыў у 1831 г. З 1832 г. пачаў службу ў Пецяўбургу ў ордэнскім капітуле пры сенаце Расійскай імперыі. Служба ў сталіцы дала яму магчымасць шырока карыстацца публічнай бібліятэкай, у якой ён выявіў шмат каштоўных матэрыялаў па гісторыі Беларусі. З Пецяўбурга Я. Тышкевіч перавёўся ў Вільню, у апарат губернскага праўлення. У такім жа ведамстве ён працаваў у Харкаве і Мінску, пакуль у 1842 г. не пайшоў у адстаўку. У 1840 г. быў ганаровым куратарам школ Барысаўскага павета. У 1844 г. шляхта Барысаўскага павета абрала яго сваім маршалкам. У 1848 г. ён перадаў Барысаўскаму павятоваму вучылішчу пабудаванае ім на ўласныя сродкі новае памяшканне. У 1848–1854 гг. Я. Тышкевіч быў куратарам Мінскай гімназіі. Тады ж яго ўвялі ў склад камісіі па збору і публікацыі даўніх актаў і прывілеяў, што захоўваліся ў архівах і манастырах Мінскай губерні. Вынікам дзейнасці гэтай камісіі стаў археалагічны зборнік дакументаў, пры ажыццяўленні выдання якога адной з найбольш кампетэнтных асоб быў Я. Тышкевіч.

Кожны год жыццё братоў было насычана навукова-даследчыцкай працай. Пры падтрымцы бацькі Канстанцін і Яўстафій сталі ствараць тут музей, пры якім знаходзіліся архіў старажытных рукапісаў, бібліятэка з вялікай колькасцю рэдкіх кніг. Акрамя навуковай дзейнасці Тышкевічы займаліся гаспадарчымі справамі: заснавалі палатняную мануфактуру, цукровыя заводы, ашчадны банк для сялян і мяшчан і інш. [13]. Але большую частку свайго жыцця яны прысвяцілі вывучэнню роднага краю. Яны рана пачалі займацца археалагічнымі раскопкамі. Ужо ў 1837 г. Яўстафій раскопвае курганы ў ваколіцах Лагойска. Па прыкладу малодшага брата, Канстанцін таксама займаўся раскопкамі курганоў, гарадзішчаў, замчышчаў Мінскай губерні.

Першую публікацыю К.Тышкевіч прысвяціў характарыстыцы стану агульнаеўрапейскай археалогіі, у тым ліку ў Расіі, на Украіне, у Польшчы, і паказаў на гэтым фоне дасягненні мясцовых аматараў вывучэння старажытнай матэрыяльнай культуры. У далейшым браты Тышкевічы штогод праводзяць экспедыцыі па Міншчыне (пераважна па Барысаўшчыне і асабліва Лагойшчыне), знаёмяцца з матэрыяламі раскопак з іншых рэгіёнаў Беларусі. Вывучаючы пахавальны інвентар жаночых пахаванняў крывіцкіх курганоў, яны першымі выказалі думку аб значэнні скроневых кольцаў для вызначэння тэрыторыі рассялення крывіцкіх плямён. Як устаноўлена працамі археолагаў наступных пакаленняў, скроневыя кольца нясуць этна-вызначальныя функцыі – з іх дапамогай можна ўдакладніць арэал рассялення асобных плямён. Для крывічоў, у прыватнасці, характэрны бранзалетападобныя скроневыя кольца дыяметрам 5–11 см з завязанымі канцамі [13, с. 302]. У пахавальным інвентары курганоў К. Тышкевіч убачыў розніцу ва ўборах дзяўчат і замужніх жанчын. Раскопваючы і вывучаючы мужчынскія пахаванні на Віленшчыне і на Жмудзі, ён зрабіў выснову, што апошнія багацейшыя,

аднак, як у адных, так і ў другіх «золата і дарагіх рэчаў мала». Гэта назіранне К. Тышкевіча вельмі цікавае і не страціла сваёй значнасці і на сённяшні дзень [8, с. 68]. Трэба адзначыць, што К. Тышкевіч прапанаваў весці раскопкі тых курганных груп, пра якія ў народзе захаваліся паданні, легенды, што сведчыць аб іх старажытнасці.

Яўстафій прасачыў абрад пахавання, пры якім целы нябожчыкаў спальвалі, а попел разам са слязніцамі закопвалі. У адным з даследаваных ім пахаванняў археолаг знайшоў сем буйных пацерак, з якіх дзве каляровыя, гранёныя, іншыя шклянныя; каля правага пляча вялікае кальцо з вітага срэбра далікатнай работы для падтрымання драпіроўкі сукенкі. У адным з курганоў Яўстафій заўважыў на макаўцы галавы, дзе заплітаецца каса, срэбраны абадок, які быў звiты ў некалькі кружкоў, а побач ляжалі рассыпаныя 131 пацеркі, але невядома, ці яны з шыі, ці імі была расшыта сукенка. Я. Тышкевіч робіць выснову аб багацці мясцовых курганных пахаванняў, аб высокім мастацтве вырабу ўпрыгожванняў. Ён таксама адзначыў, што не ўсюды звычай пахавання быў аднолькавы, бо знаходзіў і няспаленыя астанкі. Ён лічыў, што магiлы гэтыя насыпаны тады, калі ўжо спыніўся абрад спальвання целаў, г.зн. у пачатку ўвядзення хрысціянства. Развіваючы гэтую думку, Я. Тышкевіч піша, што сасуды ў галовах былі ў якасці «слязніц», а вуголле клалі пад цела толькі для захавання іх. Думка археолага пра час спынення пахавання курганным спосабам, якую ён выказаў яшчэ ў першай палове XIX ст., заслугоўвала ўвагі як новая, больш пэўная.

Вывучаючы пахавальныя і іншыя абрады славян і іх суседзяў – літоўцаў, латышоў, Я. Тышкевіч прыйшоў да высновы пра іх блізкасць. Яны, напрыклад, пакланяліся аднаму богу Перуну, вужакам, магутным старым дрэвам. У тых і другіх пры пахаванні нябожчыку ставілі посуд і клалі прылады працы. Доўга захоўваўся язычніцкі абрад трупаспалення. Вучоны лічыў, што па лагойскіх курганах славян можна прасачыць падабенства з балцкімі насельнікамі, а паколькі яны тэрытарыяльна знаходзіліся непалаёку адны ад другіх, то і мелі сувязі, хаця гэтыя плямёны былі рознага паходжання. Гэта думка Я. Тышкевіча была новай для яго часу, пазнейшыя археалагічныя раскопкі падмацавалі яе, сёння яе прытрымліваецца шэраг вучоных. Так, А. Мітрафанаў лічыў, што ў сярэдняй Беларусі была распаўсюджана балцкая культура, але яна знаходзілася пад вялікім уплывам славян [9, с. 41].

Больш багатыя, чым пад Мінскам, знаходкі ў курганах ля Заходняй Дзвіны далі Я. Тышкевічу падставу сцвярджаць, што жыхароў Падзвіння звязваў гандаль з аддаленымі землямі, дзе рамяство стаяла на больш высокім узроўні. Яшчэ да ўтварэння Вялікага княства Літоўскага насельніцтва Беларусі, як падкрэсліваў археолаг, не толькі забяспечыла сябе жалезам сваёй вытворчасці, але і вывозіла яго. Ён веў раскопкі і ў іншых раёнах Беларусі. Вывучаючы скандынаўскую археалогію, Я. Тышкевіч знайшоў у ёй шмат падабенства са славянскай. Так, у прыладах працы паўночных плямёнаў ён беспамылкова заўважыў, што спачатку выкарыстоўвалася бронза, а пазней жалеза – як і ў славян. Праўда, захапіўшыся разглядам падабенства прадметаў, Я. Тышкевіч вельмі мала сказаў пра іх адрозненне [8, с. 79].

Выпадкавая знаходка свінцовых клеймаў у р. Заходні Буг жыхаром Драгічына М. Амбражэўскім стала для Канстанціна прадметам даследавання. На яго думку, недалёка ад Драгічына да пачатку XII ст. праходзіла яцвяжская мяжа. Гісторык І. Лялевель адмаўляў гэта, бо да зараджэння Польшчы яцвягі займалі меншую тэрыторыю. Трэба адзначыць, што і сённяшнія вучоныя яшчэ не прыйшлі да адзінай думкі аб арэале яцвяжскіх плямёнаў, спрэчным застаецца рассяленне іх у наваколлі Драгічына. К. Тышкевіч спасылаўся на публікацыю А. Нарушэвіча, сцвярджаў, што невядомыя клеймы маглі належаць яцвягам і што гэтыя плямёны жылі ў басейне Заходняга Буга.

Чэшскі археолаг К. Зап бачыў у знойдзеных свінцовых клеймах тамгі, або таможныя клеймы. Англіійскі вучоны Скурс выказаў здагадку, што драгічынскія знаходкі з'яўляюцца брытанскімі або рымскімі клеймамі да таварных цюкоў. К. Тышкевіч не падзяляў такіх думак і сцвярджаў, што ў той час таможаннага парадку не існавала. Ён лічыў іх знакамі, якія адлюстроўвалі міфічныя павер'і, пры гэтым звяртаў увагу на іх форму – кола, якое сімвалізуе вечнасць, а кола ў спалучэнні з крыжам было падобна на міфічны ключ. Свае здагадкі вучоны будаваў на падабенстве з блізкімі па форме адлюстраваннямі на ахвярных гаршчочках, якія яму трапіліся пры раскопках курганоў. Гэтыя схематычныя малюнкі археолаг лічыў толькі

сімваламі. Спрэчкі аб прызначэнні адбіткаў не скончыліся і працягваюцца да сённяшняга дня.

Я. Тышкевіч стаяў ля вытокаў статыстычнага метаду параўнання, які аказаўся для яго паспяховым і даў магчымасць падлічыць багатыя і бедныя курганныя пахаванні. Ён зрабіў вывад аб сацыяльнай няроўнасці ў старажытным грамадстве. Багатыя курганы належалі «славутаму роду, бо знойдзеныя намі ўпрыгожанні ў старажытныя часы вельмі дорага каштавалі, асабліва пацеркі...» [8, с. 77].

Як археолаг-практык, К. Тышкевіч прытрымліваўся сваёй методыкі раскопак: здымаў зверху пласт за пластом, пачынаючы з аднаго боку. Пазней ён зразумеў, што ў гэтым спосабе ёсць шмат нязручнасцей і прыняў метады А. Кіркора – весці раскопкі кургана траншэйным спосабам «ад верху да нізу ў форме крыжа» [8, с. 67]. Навуковец вёў дэталёвыя дзённікі раскопак, у якіх зафіксавана шмат назіранняў за пахавальным абрадам беларускіх курганоў, многія з якіх з'яўляюцца актуальнымі і сёння (паміж Бярэзінай, Гайнай і Віліяй трупаспаленне сустракаецца радзей, чым на суседніх тэрыторыях; у Віленскім уездзе і далей уніз па Віліі ў курганах сустракаецца вялікая колькасць сярпоў і інш.) [5, с. 190].

Канстанцін Тышкевіч вёў раскопкі не толькі курганоў. Ём было даследавана селішча Чырвоны Бор пад Лагойскам, дзе ён знайшоў дарагія прадметы з розных металаў і асабліва каштоўныя ўпрыгожанні з эмалі. Гэтыя матэрыялы Л. Побаль выявіў у Польшчы. Ён не проста апісаў свае знаходкі, а прадставіў у выглядзе табліц, якія і зараз даюць магчымасць лягчэй уявіць разнастайнасць і каштоўнасць упрыгожанняў з бронзы, эмалі і срэбра. Даследчык вывучаў шматлікія віды археалагічных аб'ектаў, якія трапляліся яму на тэрыторыі Беларусі і якія ў яго публікацыях праходзілі пад рознымі тэрмінамі: умацаваныя замкі, ахвяравальныя гарадзішчы, акупныя судзілішчы, межавыя замкі і курганы (тумулюсы), і засяродзіў увагу на вывучэнні апошніх.

Яўстафія таксама цікавілі гарадзішчы. Назву археалагічнага помніка ён лічыў славянскай, бо на Жмудзі такіх назваў не сустракаў. Там ёсць слова *pilkalnis*, якое абазначае «насыпная гара». Аднак, як адзначае даследчык, на тэрыторыі «губерніі Беларусі», Мінскай, частцы Гродзенскай, Віленскай іх было мноства..., а назвы вёсак і ўрочышч пачынаюцца словамі Гарадок, Гарадзішча, Гарадец, Гародна і г. д.» Я. Тышкевіч, як і З. Даленга-Хадакоўскі лічыў, што гарадзішчы не з'яўляюцца абарончымі ўмацаваннямі, а толькі абрадавымі [8, с. 42]. Сучасныя археолагі схільны лічыць іх як абарончымі, так і абрадавымі.

Упершыню матэрыялы археалагічных раскопак у выглядзе спецыяльна прыгатаванага ілюстраванага для гэтай мэты альбома знаходак прадстаўлены К. Тышкевічам на выстаўцы ў Маскве. Сюды ўключаны матэрыялы не толькі К. Тышкевіча, але і іншых яго сучаснікаў. Аўтар альбома, як удзельнік выстаўкі, быў абраны ганаровым членам Маскоўскага археалагічнага таварыства. Ёсць некаторыя звесткі пра «Атлас старажытных гарадзішчаў, замкавых гораў і скопішчаў на Літве і Літоўскай Русі», які быў прадстаўлены ў Археалагічнае таварыства ў 1859 г. Ён таксама складзены К. Тышкевічам.

Вынікі шматгадовай навуковай археалагічнай дзейнасці Канстанціна Тышкевіча выкладзены ў яго манаграфіі «Пра курганы ў Літве і Заходняй Русі» [15, с. 551]. Праца першапачаткова друкавалася ў «Віленском вестнике» у 1864 г., але яе працяг быў спынены па загаду «зверху», паколькі яна не прайшла праз канцылярыю Мураўёва. К. Тышкевіч рабіў захады, каб сваю працу выпусціць поўнасю. Пераканаўшыся, што гэта немагчыма ажыццявіць, аўтар у снежні 1865 г. надрукаваў для сябе 200 экзэмпляраў. Манаграфію «Пра курганы ў Літве і Заходняй Русі» аўтар пачаў з ацэнкі выказванняў тагачаснага вучонага В. Ржэвускага аб правамернасці лічыць старажытную Літву аднароднай, а мову – маці сучаснай, паколькі гэты край быў месцам перасячэння міграцыйных шляхоў шматлікіх народаў. У ёй аўтар робіць класіфікацыю курганных насыпаў, падзяляе іх на пяць груп у залежнасці ад выконваемых функцый. Сярод іх – курганы з пахаваннямі воінаў, якія загінулі ў баях, і з магіламі прадстаўнікоў мясцовых плямён.

Манаграфія «Пра курганы ў Літве і Заходняй Русі» пераклікаецца з работамі Я. Тышкевіча «Археалогія ў Літве» і «Аб старажытных магілах у Мінскай губерні і Літве» [15, с. 551]. Як адзін, так і другі археолагі думалі пра загадкавы абрад трупаспалення ў старажытнасці, прызначэнне каменных сякераў. К. Тышкевіч сцвярджаў, што ў эпоху палеаліту каменныя сякеры выкарыстоўваліся перш за ўсё як прылады працы, а ў пазнейшы час – як рытуальны прадмет пры пахаванні. Як і Яўстафій, Канстанцін поўнасю падзяляў тэорыю датчаніна К. Томсана аб трох

археалагічных эпохах. Аднак К. Тышкевіч у сваіх археалагічных гіпотэзах пайшоў далей і заняўся разгадкай спосабу насадкі і ўжывання каменных прылад працы. Археалаг больш падрабязна зацікавіўся інвентарам курганоў, з упэўненасцю гаварыў пра магчымасць узаемаўплываў рымскай і славянскай цывілізацыі.

Такім чынам, выказаныя Канстанцінам і Яўстафіем Тышкевічамі арыгінальныя навуковыя думкі па пытаннях даследавання курганоў, гарадзішчаў, некаторых старажытнабеларускіх гарадоў, а таксама закранутыя ім упершыню праблемы вывучэння помнікаў каменнага веку варты таго, каб іх імя заняло пачэснае месца ў гісторыі айчынай археалогіі. Яны былі прызнанымі вучонымі свайго часу. Так, Яўстафій быў абраны членам-карэспандэнтам Пецябургскай і Стакгольмскай Акадэміі навук, Лонданскага археалагічнага інстытута, з'яўляўся заснавальнікам і старшынёй Віленскай археалагічнай камісіі, а таксама Віленскага музея старажытнасцей. Канстанцін таксама заслужыў шырокую вядомасць і быў абраны Ганаровым членам імператарскай Акадэміі навук у Пецябургу, Каралеўскай Акадэміі навук у Швецыі ў Стакгольме, Інстытута археалогіі ў Лондане, шматлікіх навуковых айчынных і замежных навуковых таварыстваў Прагі, Парыжа, Кракава, Масквы, статыстычных камітэтаў Вільні і Мінска, членам Усходне-Амерыканскага таварыства [1, с. 8].

2. Краязнаўчая праца

У XIX стагоддзі ў Беларусі прыкметна актывізавалася дзейнасць па вывучэнні духоўнай і матэрыяльнай культуры пэўных рэгіёнаў краю. На пашырэнне краязнаўства пэўны ўплыў зрабілі Віленская археалагічная камісія, Віцебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута, Віленскі музей старажытнасцей, Паўночна-Заходні аддзел Рускага геаграфічнага таварыства. Краязнаўча-археалагічныя матэрыялы друкаваліся ў перыядычных выданнях і зборніках, што выдаваліся ў Пецябургу, Маскве, Вільні, Кіеве, Варшаве, Кракаве і інш. Вывучэнню асобных рэгіёнаў Беларусі прысвяцілі свае працы М. І. Балінскі, З. Я. Даленга-Хадакоўскі, А. Г. К. Кіркор, Ю. І. Крашэўскі, М. Ф. Кусцінскі, Т. Нарбут, А. Ф. Рыпінскі, І. А. Сэрбаў і інш.

Браты Тышкевічы таксама былі захоплены вывучэннем роднага краю, асабліва знаёмага з дзяцінства Барысаўскага павета. З дапамогай краязнаўцаў-актывістаў К. Адамовіча, П. Чачота, М. Чарноцкага, В. Чаховіча, В. Твардоўскага, Я. Ваньковіча, Ю. Тышкевіча, К. Тышынскага, В. Гарноўскага і іншых даследчыкаў Яўстафій стварыў грунтоўнае апісанне Барысава і Барысаўскага павета. Кніга «Апісанне Барысаўскага павета» дае падрабязныя звесткі па тых прадметах, на якія звярталі ўвагу былыя статыстычныя праграмы [15, с. 551]. К. Тышкевіч у пісьме да Плацыяда Янкоўскага даволі канкрэтна ўказвае, хто быў асноўным аўтарам «Апісання Барысаўскага павета»: «Брат Яўстах напісаў для статыстычнага камітэта гісторыю горада і цэлага Барысаўскага павета, якая хутка павінна з'явіцца ў друку» [9, с. 47]. Для гэтай кнігі Тышкевіч некалькі гадоў збіраў першакрыніцы па гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, літаратуры, мастацтву, тапаніміцы, фальклору. Амаль 10 гадоў Яўстафій ствараў гэтую ўнікальную краязнаўчую кнігу, дзе кожны факт, кожная дата вывераны, добрасумленна прааналізаваны і аргументаваны.

У гэтай жа кнізе Я. Тышкевічам дадзены гістарычныя звесткі пра Смалявічы, Зембін, Плешчаніцы і інш. Нарыс пра Лагойск, як і пра Барысаў, займае ў кнізе адметнае месца, аўтарства належыць не Я. Тышкевічу, а яго брату Канстанціну. Праца Я. Тышкевіча «Апісанне Барысаўскага павета» па заслугах ацэнена Я. Карскім, А. Пыпіным і інш. Н. Гілевіч этнаграфічную частку работы назваў адным з лепшых дасягненняў у даследаванні быту і творчасці беларускага сялянства [8, с. 80].

У сваёй навуковай дзейнасці Я. Тышкевіч вялікую ўвагу надаваў збору, вывучэнню і выданню старадаўніх грамат, актаў і мемуараў. У 1872 г. у Крэве па яго ініцыятыве быў выдадзены гадавік для археолагаў, нумізматаў, бібліёграфаў. Тут была змешчана яго праца «Археалогія ў Літве», дзе акрэслены даволі шырокі абсяг помнікаў, якія патрэбна даследаваць яго нашчадкам.

У 1843 г. Я. Тышкевіч ажыццявіў паездку па краінах Скандынавіі, пабываў у Хельсінкі, Стакгольме, Капенгагене. Працаваў у сталічных архівах і бібліятэках, дзе яму ўдалося адшукаць шмат новых матэрыялаў па гісторыі сярэдневяковай Польшчы і Беларусі. Пашчасціла выявіць

творы графікі сваіх землякоў, імёны якіх былі невядомыя. Ён склаў своеасаблівы рэстр знаходак. Малады навуковец не раз сустракаўся з кампетэнтнымі спецыялістамі. Я. Тышкевіч выявіў невядомыя дагэтуль падрабязнасці пра ваенны паход караля Карла XII па Беларусі, дзе фігуравалі знаёмыя геаграфічныя назвы: Гродна, Пінск, Клецк, Нясвіж, Слуцк, Навагрудак, Менск, Смілавічы, Крэва, Смаргонь, Суботнікі, Трабы, Гальшаны, Маладзечна, Радашковічы, Ігумен, Бялынічы, Галоўчын, Магілёў, Лясная. Гэта быў выдатны матэрыял для даследчыкаў гісторыі вайны. Вынікам той паездкі за мяжу стала своеасаблівая «справаздачная» кніга «Лісты пра Швецыю» [9, с. 23].

Як краязнавец, К. Тышкевіч збіраў звесткі па гісторыі Лагойска, Астрашыцкага Гарадка і іншых населеных пунктаў, але найважнейшай працай у гэтым плане з'яўляецца «Вілія і яе берагі», якую ён завяршыў у 1858 г. [18]. Кніга выйшла ў свет у 1871 г. у Дрэздэне на польскай мове і з'яўлялася адзінай у Еўропе манаграфіяй, дзе этнічны рэгіён даследаваны шляхам падарожжа па рацэ. Да таго былі вядомы толькі апісанні Дуная, Рэйна і Тэмзы [11, с. 2]. Кніга аздоблена графічнымі малюнкамі Артура Бартэльса, якія ён выконваў з натуры ў час сумеснага падарожжа па Віліі, што робіць гэту манаграфію яшчэ больш каштоўнай. Лагойскія скарбы знаходак і архіў вучонага дасталіся яго сыну Аскару Тышкевічу.

Пры рабоце над манаграфіяй «Вілія і яе берагі» К. Тышкевіч выкарыстаў вопыт апісання Дуная, Рэйна, Тэмзы, а таксама вопыт мясцовых краязнаўцаў М. Борха, І. Ходзькі, С. Мураўскага. Была яму знаёма і неапублікаваная праца Дамініка Ходзькі па гідраграфіі рэк Беларусі і Літвы, рукапіс якой знаходзіўся ў Віленскай археалагічнай камісіі. Перад тым, як адправіцца ў падарожжа па Віліі, даследчык прасіў сваіх знаёмых прасачыць звесткі па гісторыі мястэчак, пра помнікі даўніны.

К. Тышкевіч паклаў пачатак вывучэнню старажытных гарадоў Лагойска, Заслаўя, іх старадаўняга будаўніцтва. Упершыню ў краязнаўчую практыку на Беларусі К. Тышкевіч увёў складанне тапаграфічных планаў замкаў і гарадзішчаў. Так, ім былі зроблены планы замкаў у Заслаўі, Чашніках, Уле, Біржах, Лагойску, Рудніку, Свідне, Дабрынёве, Баравым Млынку, Сукромне. Навуковая каштоўнасць такіх картаграфічных планаў відавочная, паколькі фіксуецца стан помнікаў да раскопак і пасля, як гэта бачна на прыкладзе Лагойска і Заслаўя. Аўтар падмацоўвае свае назіранні малюнкамі аб'ектаў. Гэты метад К. Тышкевіча быў падхоплены іншымі археолагамі, у прыватнасці, А. Кіркорам і У. Сыракомляй. Пазней малюнкi планаў сталі проста неабходнымі пры раскопках. Такія спробы фіксацыі помнікаў першым на Беларусі рабіў і З. Даленга-Хадакоўскі, але яго малюнкi-планы больш чым на стагоддзе былі пахаваны ў архіве.

Працуючы ў галіне археалогіі, этнаграфіі і краязнаўства, Тышкевічы займаліся і вывучэннем фальклору. Імі апісаны многія вясельныя абрады, святочныя рытуалы Каляд, Радуніцы, Спаса, Дзядоў і ўсяго цыкла гаспадарчага гадавога календара беларусаў. Многія з іх знайшлі адлюстраванне ў раздзеле «Вясельныя абрады сельскага люду ў Мінскай губерні Барысаўскага павету з-пад Бярэзіны», які з'яўляецца часткай кнігі «Апісанне Барысаўскага павета». У сваіх навуковых запісках яны імкнуліся выявіць і растлумачыць сувязь язычніцкіх абрадаў, элементы якіх захаваліся і ў хрысціянскіх вераваннях. Апісваючы народныя ўрачыстасці, Яўстафій Тышкевіч адзначаў, што багатае духоўнае жыццё селяніна часта не супадала з матэрыяльным. Я. Тышкевіч сабраў і апрацаваў каля 450 беларускіх прымавак і прыказак. Падборкі іх з каментарыямі вучоных ён неаднаразова змяшчаў у часопісе «Biblioteka Warszawska». Трапнымі беларускімі прымаўкамі, прыказкамі, легендамі і паданнямі краязнаўца праілюстраваў сваю кнігу «Узоры хатняга сумеснага жыцця ў Літве» (1864), дзе выклаў свае погляды на культуру шляхты ранейшых стагоддзяў.

Шмат цікавых гістарычных матэрыялаў маецца ў кнізе Я. Тышкевіча «Нашы краі» і працы «Археалагічныя даследаванні помнікаў мастацкіх рамёстваў і да т. п. у старажытнай Літве і Літоўскай Русі» (1850).

3. Першы публічны музей на тэрыторыі Беларусі

У другой палове XIX ст. у грамадскай свядомасці беларускай эліты ўзнікае патрэба ў стварэнні музеяў, якія разглядаюцца як эфектыўны сродак функцыянавання грамадства. Музей

пачынае ўспрымацца ў якасці значнай з'явы сацыяльнага быцця. У гэты перыяд на аснове прыватных калекцый афармляюцца музейныя зборы ў шэрагу сядзіб беларускіх магнатаў. Багатыя зборы мелі Алелькавічы, Войны, Радзівілы, Сапегі, Хадкевічы, некаторыя заможныя шляхціцы і нават мяшчане.

Калекцыя разнастайных антыкварных рэчаў мелася таксама ў Лагойску, радавым маёнтку Тышкевічаў. Паводле слоў пісьменніка і краязнаўцы П. Шпілеўскага, у сядзібе было дзвесце карцін італьянскага жывапісу. У хатняй калекцыі знаходзіўся вялікі збор этрускіх ваз, рэдкіх знаходак з Геркуланума і Пампеі. Гонарам сямейнага музея з'яўляліся два мініяцюрныя партрэты легендарнага караля Стэфана Баторыя. Былі тут і старадаўнія рукапісы, гістарычныя карты. Акрамя гэтага госці маглі пабачыць старадаўнія кальчугі, латы, шчыты, бердышы, коп'і, мяч [12].

Усе матэрыялы раскопак браты Тышкевічы таксама захоўвалі ў сваім хатнім музеі ў Лагойску. Кожная экспедыцыя і кожны вывучаны помнік давалі Тышкевічам матэрыял не толькі для навуковай публікацыі, але і для Лагойскага музея. Мэтай экспазіцыі было стварэнне ілюстрацыйнага «фону» жыцця і быту далёкіх продкаў. Афіцыйнае адкрыццё хатняга музея не праводзілася, аднак па пісьмах Яўстафія і Канстанціна Тышкевічаў можна меркаваць, што экспазіцыя для наведвання была падрыхтавана да 1842 г. [9, с. 21]. Тут была сабрана калекцыя мастацкіх твораў і каштоўная бібліятэка, архіў старажытных рукапісаў, розныя рэчы, якія былі знойдзены падчас раскопак курганоў-могільнікаў: пярсцёнкі, маністы, бранзалеты, а таксама два старыя мячы з пазалочанымі малюнкамі Стэфана Баторыя, сцяг, шабля Пятра I, калекцыя старажытных ваз [1]. Сярод унікальных мастацкіх вырабаў у калекцыі Тышкевічаў быў крыж са срэбра і золата, падораны польскім каралём Жыгімонтам I Аўгустам у 1514 г. касцёлу ў мястэчку Гайна, што за дзесяць кіламетраў ад Лагойска. У кнізе пра Барысаўскі павет змяшчаюцца звесткі пра Лагойскі музей, матэрыяламі якога карысталіся не толькі Тышкевічы, але і іншыя вучоныя і пісьменнікі. Так, вядома, што І. Крашэўскі працаваў тут над манаграфіяй, прысвечанай старажытнаму мастацтву.

У музеі экспанаваліся сцягі, узятыя палкаводцам С. Чарнецкім у караля Швецыі Густава. Як паведамляе гісторык П. Шпілеўскі ў кнізе «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» (1858 г.), у нумізматычнай калекцыі братоў Тышкевічаў мелася 1140 медалёў і манет. Сярод трох тысяч кніг налічвалася 500 старажытных помнікаў айчыннага кнігадрукавання, рукапісы, старадаўнія геаграфічныя карты і граматы [12, с. 11].

У аддзеле мастацтваў захоўваліся фігуры са слановай косці старадаўняй разьбы, вялікая колькасць эскізаў сюжэтных кампазіцый да карцін рускіх, беларускіх і польскіх майстроў: А. Арлоўскага, Я. Дамеля, В. Ваньковіча, А. Бартальса, Ф. Смуглевіча, Я. Рустэма, С. Чаховіча, І. Пешкі і іншых. У музеі экспанаваліся аўтапартрэты Я. Рустэма, Я. Дамеля, бюсты вядомых дзячоў культуры Беларусі і Літвы, сярод якіх было мноства работ вядомага беларускага скульптара Р. Слізеня.

Гонар музея – 200 твораў, выкананых майстрамі Рыма, Фларэнцыі, Неапаля, 48 копіяў з замалёвак заходне-еўрапейскіх мастакоў грэчаскага Парфенона, а таксама зборы прадметаў з раскопак старажытнага горада Італіі Пампеі [1, с. 8]. Свае калекцыі знаходак перадалі ў музей І. Крашэўскі, П. Шпілеўскі, К. Тызенгаўз, І. Жаба, Ф. Балінскі, А. Плятэр, П. Янкоўскі і некаторыя іншыя. У цэнтры ўвагі наведвальнікаў музея знаходзілася сямейная хроніка графаў Тышкевічаў. Усе зборы экспанаваліся ў дзвюх залах палаца – Вялікай і Малой [3].

Падчас вандравання па скандынаўскіх краінах на Яўстафія Тышкевіча найбольшае ўражанне зрабілі музеі, дзе была цікавай сістэматызацыя падачы матэрыялаў у экспазіцыі. Асабліва пашанцавала яму на сустрэчы ў сталіцы Даніі. Спачатку беларускі краязнавец пабываў у музеі мастака А. Торвальдсана, пазнаёміўся з яго творамі. Ён вёў зацікаўленыя гутаркі з дацкімі археолагамі, больш таго, Я. Тышкевіч пазнаёміўся з прынцыпамі пабудовы экспазіцыі нацыянальнага музея старажытнасцей, зрабіў замалёўкі розных геральдычных знакаў, склаў спісы дакументальных знаходак.

Экспазіцыя Лагойскага музея хутка разрасталася, а паездка па еўрапейскіх краінах паспрыяла ўзнікненню ў Я. Тышкевіча ідэі адкрыцця агульнадаступнага музея ў Беларусі, як своеасаблівага цэнтра археалагічнай і гістарычнай навукі.

З прычыны тагачаснай палітычнай сітуацыі, заснаваць у краі некалькі гісторыка-краязнаўчых музеяў не было магчымасці. Улады дазвалялі адкрыць толькі адзін музей старажытнасцей у Вільні або ў Мінску. Па цэнзурных прычынах прыярытэт быў аддадзены першай. Аднак, хоць дазвол на адкрыццё музея у Вільні быў дадзены расійскім імператарам Мікалаем I у 1851 г., гэта стала магчымым толькі ў новых грамадска-палітычных умовах, звязаных з прыходам да ўлады ў 1855 г. яго пераемніка – Аляксандра II.

Палажэнне «О Музее Древностей и Временной Археологической Комиссии в Вильне» было зацверджана расійскім імператарам Аляксандрам II 29 красавіка 1855 г. У гэтым дакуменце падкрэсліваліся выразны гісторыка-краязнаўчы кірунак новага музея. Яго зборы музейнае кіраўніцтва меркавала выкарыстоўваць для вывучэння краю «... не толькі ў гістарычных, але і ў гандлёвых, прамысловых, прыродазнаўчых, сельскагаспадарчых і статыстычных адносінах». Аднак, як слушна заўважыў беларускі гісторык М. Улашчык, рэальна выканаць такую шырокую праграму краязнаўчых даследаванняў было немагчыма з-за недахопу кваліфікаваных спецыялістаў [3, с. 33].

Аснову новага музея склалі прыватныя зборы Яўстафія і Канстанціна Тышкевічаў, перавезеныя з Лагойскага музея. Акрамя таго, ахвяраванні для новага музея зрабілі шмат іншых асоб. Так, А. Кіркор падараваў яму выдатную калекцыю археалагічных знаходак, а таксама партрэт вялікага князя Вітаўта працы мастака Зянкевіча, уласны твор «Вандроўкі па Вільні і яе ваколіцах» і інш. Ад У. Сыракомлі паступілі 10 тамоў «Геральдыкі» Нясецкага і шэраг іншых прадметаў. Сярод ахвяравальнікаў музея быў будучы знакаміты беларускі паэт Ф. Багушэвіч, які падараваў у музей крыж са старажытным надпісам, знойдзены ў Ашмянскім павеце. Свае калекцыі музея перадалі М. Балінскі, К. Буйніцкі, І. Кулакоўскі, Т. Нарбут, А. Плятэр і інш.

З цягам часу музей папаўняўся ўсё новымі экспанатамі, якія траплялі туды рознымі шляхамі. Істотна дапамагала Віленская археалагічная камісія. Яна запатрабавала, напрыклад, гістарычныя акты і рукапісы, якія належалі скасаваным каталіцкім манастырам, а таксама падобныя акты з дзеючых манастыроў і касцёлаў. Зразумела, усё гэта рабілася з дазволу епархіяльнага начальства. У музей паступілі таксама рэшткі кабінетаў былога Віленскага ўніверсітэта: мінералагічнага, заалагічнага і нумізматычнага, якія складаліся з дублетаў і захоўваліся без выкарыстання ў Віленскай гімназіі.

Да экспанатаў больш позніх эпох належаць два галаснікі з Каложскай царквы, два слупкі паясы, крыж (дзістынкторый) уніяцкіх канонікаў Брэсцкай епархіі, некалькі прадметаў з мэблі, якая належала апошняму каралю Рэчы Паспалітай Станіславу Аўгусту Панятоўскаму з Гродзенскага замка, і каменныя ядры з Мінскага і Ляхавіцкага замкаў.

Паводле каталога 1858 г., у музеі знаходзілася 154 пячаткі гарадоў, якія карысталіся Магдэбургскім правам, скасаваных манастыроў, урадавых месц і ўлад, якія спынілі сваё існаванне і інш. Далей узгадваюцца выразаныя на камянях гербы розных літоўскіх шляхецкіх родаў, усяго 208 адзінак. Тут таксама мелася выдатная галерэя партрэтаў расійскіх імператараў, каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх, выдатных ваеначальнікаў і розных саноўнікаў, навукоўцаў, літаратараў і артыстаў, а таксама палотны з выявамі руін старажытных замкаў. Да пачатку 1865 г. музей налічваў ужо 67 тысяч экспанатаў.

Размяшчаўся музей першапачаткова ў будынку бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта, ніжняй зале, якая раней прызначалася для пасяджэнняў і называлася «Aula». Пасля закрыцця ўніверсітэта ў ёй некаторы час размяшчалася сталовая вучняў гімназіі, але ў жніўні 1855 г. упраўленнем Віленскай навучальнай акругі зала перададзена Археалагічнай камісіі для абсталявання ў ёй памяшкання пад музей. У гэтай зале музей размяшчаўся да 1865 г. Напачатку музей налічваў сем аддзелаў. Тут знаходзіліся калекцыі манет і медалёў (3000 найменняў), гравюр і медных гравіраваных дошак, геаграфічных атласаў і карт, археалагічныя знаходкі (звыш 2000 прадметаў). Меўся аддзел карцін, бюстаў і партрэтаў, збор старадаўніх рукапісаў і аўтографаў вялікіх князёў літоўскіх, пачынаючы ад князя Аляксандра. Прадметам асаблівага гонару музея была бібліятэка, якая налічвала 10000 тамоў [4, с. 138].

Пасля адкрыцця Віленскага музея старажытнасцей члены Археалагічнай камісіі і музейныя супрацоўнікі пастаянна падтрымлівалі цесныя сувязі з калегамі ў навуковых арганізацыях Швецыі, Даніі, Расіі, Англіі, Швейцарыі, Францыі і іншых краін. Музеязнаўцы пастаянна

абменьваліся навуковай інфармацыяй, кнігамі, а таксама сустракаліся асабіста. Усё гэта спрыяла падтрыманню экспазіцый музея на ўзроўні тагачасных дасягненняў музеязнаўства і павышала аўтарытэт Археалагічнай камісіі і музея [3, с. 34].

Арганізатары Віленскага музея старажытнасцей разлічвалі на садзейнічанне ўладных структур у справе захавання помнікаў даўніны. На цырымоніі адкрыцця Віленскага музея старажытнасцей 17 красавіка 1856 г. з прамовай выступіў яго заснавальнік Я. Тышкевіч. Ён параўнаў становішча музейнай справы ў беларускіх губернях і ва ўнутраных рэгіёнах Расіі. Прамоўца канстатаваў, што яна нашмат горш развівалася менавіта тут. Таму Тышкевіч дыпламатычна казаў аб выключнай важнасці вывучэння краёвай старасветчыны і спадзяваўся на падтрымку краянаўчых даследаванняў з боку царскага ўрада. Аднак садзейнічанне ўладных структур, відавочна, далёка не прыносіла таго эфекту, на які спадзяваліся супрацоўнікі Віленскага музея старажытнасцей.

Нягледзячы на стрыманыя адносіны афіцыйных улад да дзейнасці Віленскага музея старажытнасцей, яго супрацоўнікі праводзілі шматгранную навукова-даследчую і асветніцкую працу. Па ініцыятыве дырэктара музея Я. Тышкевіча ў 1855 г. была створана Віленская археалагічная камісія, у склад якой уваходзілі браты Тышкевічы, М. Балінскі, А. Кіркор, І. Крашэўскі, Т. Нарбут, А. Плятэр, У. Сыракомля і інш. У праграме Віленскай камісіі адзначалася, што неабходна скласці паказальнікі ўсіх археалагічных помнікаў, якія існавалі на той час у беларускіх губернях. Таксама камісія планавала сабраць поўныя звесткі аб прыватных уладальніках археалагічных калекцый, выдатных кнігасховішч, архіваў старадаўніх актаў, карцінных галерэй і інш. Гэта была першая спроба ў Беларусі абагульніць звесткі пра становішча спраў у сферы прыватнага калекцыяніравання.

Рэгулярна праходзілі пасяджэнні Віленскай археалагічнай камісіі, на якіх чыталіся рэфераты, ацэньваліся паступленні ў музей. Камісіяй збіраліся звесткі пра старажытныя прадметы культу ў цэрквах, касцёлах, мячэцях. Таксама вельмі важным кірункам дзейнасці камісіі было наладжванне культурна-асветніцкай працы. Так, А. Кіркор у 1875 г. быў камандзіраваны ў Пецярбург. У імператарскай публічнай бібліятэцы ён сабраў каштоўную інфармацыю аб бібліяграфічных рэдкасцях, выдадзеных у друкарнях Вільні, Нясвіжа, Магілёва і іншых беларускіх гарадоў. Для Віленскага музея старажытнасцей даследчык зрабіў копію каталога беларускіх выданняў, якія знаходзіліся ў імператарскай публічнай бібліятэцы. Таксама ён займаўся параўнаннем прадметаў язычніцкай рэлігіі, якія захоўваліся ў пецярбургскіх музеях, з тымі, што меліся ў Вільні.

Член камісіі Ян-Казімір Вільчынскі ў 1859 г. у Парыжы арганізаваў выданне калекцыі хромалітаграфічных малюнкаў з выявамі экспанатаў Віленскага музея старажытнасцей. Акрамя таго, камісія выдала багатую віньетку ў выглядзе герба Пагоні, 12 табліц з прадметамі старажытнасці, 4 табліцы з партрэтамі гістарычных асоб і 4 – з медалямі.

Вяршыняй асветніцкай працы супрацоўнікаў Віленскага музея старажытнасцей і Віленскай археалагічнай камісіі павінна было стаць стварэнне публічнай бібліятэкі пры музеі. Ужо ў 1858 г. у музейнай бібліятэцы знаходзілася: «розных твораў – 11428 тамоў, рукапісаў – 416, старажытных грамат, прывілеяў і розных актаў – 869, аўтографаў выдатных людзей – 386». Акрамя таго, у пачатку 1860 г. сюды быў перададзены кнігазбор колькасцю звыш 1500 тамоў [4]. Ён быў сфарміраваны на сродкі з гарадскіх даходаў. Таксама для гэтай мэты на працягу некалькіх гадоў цэнтралізавана рабіліся адлічэнні з жалавання віленскіх чыноўнікаў усіх ведамстваў. Перадаючы кнігі ў музей, губернскае начальства выказала пажаданне, каб яны былі даступнымі не толькі для мясцовых чыноўнікаў, але і наогул для ўсяго грамадства. Гэтую ідэю актыўна падтрымаў А. Кіркор.

У сакавіку 1861 г. на чарговым пасяджэнні Віленскай археалагічнай камісіі Я. Тышкевіч заявіў: «16 тысяч тамоў не могуць і не павінны больш ляжаць без карысці, даступныя толькі сябрам нашага таварыства». Таму ён прапанаваў адкрыць публічную бібліятэку на працягу 1861 г. Здавалася, што справа будзе хутка паспяхова завершана. Па даручэнні камісіі А. Кіркор распрацаваў праект статута новай бібліятэкі. Аднак, відавочна, з-за палітычна матываваных бюракратычных перашкод гэты праект так і не быў рэалізаваны да 1863 г. [3, с. 35].

На працягу пэўнага часу адносіны царскіх улад да дзейнасці музея і камісіі былі станоўчымі. Аднак сітуацыя карэнным чынам змянілася пасля паўстання 1863 г., якое шырока

Заслугоўвае ўвагі праца ў гэтым накірунку, якая праводзіцца супрацоўнікамі Лагойскага райвыканкама, Лагойскага гісторыка-краязнаўчага музея імя Канстанціна і Яўстафія Тышкевічаў, а таксама вілейскіх краязнаўцаў. Апошнім належыць ідэя аб арганізацыі Міжнароднай экспедыцыі, прысвечанай 150-годдзю падарожжа графа К. Тышкевіча па рацэ Віліі, вынікам якой стала арганізацыя ў 2007 г. беларуска-літоўскага пераходу праз мяжу па рацэ Віліі і адкрыццё новых магчымасцей развіцця і дзейнасці новага маршруту міжнароднага турызму.

Намаганнямі студэнтаў і выкладчыкаў кафедры гісторыі Беларусі і музейзнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў у 2007 г. ва ўніверсітэце была створана мемарыяльная аўдыторыя ў гонар братаў Тышкевічаў. З дапамогай спецыяльных стэндаў і некаторых рэчавых экспанатаў у ёй можна пазнаёміцца з жыццём і дзейнасцю гэтых выдатных навукоўцаў, з гісторыяй старажытнага Лагойска. З 2008 г. вучонымі ўніверсітэта ладзяцца Тышкевіцкія чытанні, на якіх заслухоўваюцца вынікі даследаванняў шматграннай дзейнасці славутых даследчыкаў. У чытаннях прымаюць актыўны ўдзел і супрацоўнікі Лагойскага гісторыка-краязнаўчага музея імя Тышкевічаў. Студэнты старэйшых курсаў пад кіраўніцтвам прафесараў і дацэнтаў кафедры гісторыі Беларусі і музейзнаўства штогод пішуць курсавыя і дыпломныя працы, прысвечаныя розным аспектам навуковай і грамадскай дзейнасці рупліўцаў нашай даўніны.